

JOAN MARTÍ I CASTELL

PRESENTACIÓ DE L'EDICIÓ FACSIMIL DEL  
VOCABOLARI MOLT PROFITÓS PER APENDRE LO CATALAN  
ALAMANY Y LO ALAMANY CATALAN IMPRÈS A PERPINYÀ  
PER JOAN ROSEMBACH EL 1502\*

Massa sovint en l'anàlisi filològica dels documents hom se centra en el textos i prescindeix dels contextos, de cap enquadrament que no sigui, si de cas, el de l'autoria; no es tenen prou o gens en compte les circumstàncies de tota mena en què s'han generat: destinataris, objectius, valoració de la competència de qui escriu, caràcter del projecte a què serveix, etcètera. Aquesta visió miop, ultra desvirtuar el sentit real de moltes obres, en provoca una descripció i definició que no poden ésser afinades. És responsable, per exemple, que hagin estat menyspreades les manifestacions poc elaborades; la producció més popular, de vegades fins i tot vulgar, s'ha bandejat per la seva baixa qualitat lingüísticocreativa. L'obsessió per determinar què significa un text en la història de la llengua a partir solament del que ha aportat a la literatura o al pensament d'alt nivell ha desembocat en una visió falsa, que oblida que un document depèn sempre del seu entorn i dels condicionaments més diversos en què s'ha redactat, i l'un i els altres són decisius —si no suficients— per a fer-ne l'anàlisi correcta.

Les aportacions de la sociolingüística han il·luminat un fet que hauria d'haver estat sempre evident: que en la història lingüística de qualsevol territori hi ha fases més o menys delimitades que permeten establir estadis de progrés; fases que, d'altra banda, són universals del llenguatge i que poden, doncs, aplicar-se, *mutatis mutandis*, a qualsevol idioma i a qualsevol període. I tots els estadis que en marquen el procés evolutiu són igualment transcendentals: des de l'ús exclusiu en l'oralitat fins a la introducció en l'escriptura, tot passant, endemés, en l'una i en l'altra, pel trajecte que va de la simpleza de la parataxi a la complexitat de la hipotaxi. La separació discriminatòria d'allò que pertany a la història literària respecte a allò que és la pràctica lingüística sense cap altra pretensió que assolir el propòsit que hom cerca, per modest que sigui, ha conduït a no entendre que freqüentment escrits aparentment negligibles, sense grans aspiracions, són, en canvi, la clau per a dilucidar moments determinants en el camí de gestació, naixement, formació i consolidació d'una llengua. Una obreta curta, una simple frase perduda en un document, de vegades són definitius per a copsar i descriure un punt crucial per a l'avançada —o la reculada— diacrònica d'un idioma.

\* La presentació d'aquesta edició, promoguda per l'Institut Ramon Llull, es va realitzar a la capella de Sant Domènec de Perpinyà l'11 de gener de 2003.

El *Vocabulari català-alemany* fou imprès en la ciutat de Perpinyà ara fa exactament cinc-cents anys. Un llibret que amb una lectura superficial no ens descobriria la riquesa informativa que inclou quant a la realitat d'inicis del segle XVI; que va molt més enllà que la que es dedueix de la interpretació exclusiva dels aspectes lexicogràfics i lexicològics.

Potser és agosarada i poc ortodoxa l'afirmació, però, al meu entendre, el valor més emblemàtic d'aquesta obreta és un tret que materialment no es veu: s'ocupa de dues llengües que no són la llatina, i aquesta no intervé en gairebé cap sentit. El *gairebé* es justifica per la presència d'algunes expressions estereotipades o de pregària que es transcriuen en la llengua dels romans: així, el *Pater noster* o l'*Ave Maria*; o bé un final original que diu: «Et in sempiterna secula seculorum. Amen». No és banal fer notar que aquestes esporàdiques fórmules s'alineen en el català, per tant, s'hi identifiquen, s'hi fusionen, en la columna corresponent. Remarco una singularitat lingüística *in absentia*: no es recorre al llatí, el qual no és ni llengua de partença, ni llengua d'arribada, ni llengua de transició o pont. El *Vocabulari* imprès per Rosembach s'ocupa del català i de l'alemany, i prou.

Que no hi hagi llatí en un document elaborat tot just havent-se començat el segle XVI és d'una rellevància literalment extraordinària, perquè pràcticament fins al XVIII no deixarà d'usar-se com a llengua de cultura, des d'una actitud diglòssica, segons la qual la marca de distinció d'una obra escrita era garantida solament si hi intervenia la llengua de la romanització. Actitud que Ramon Llull havia començat a superar, però que no desapareixerà del tot fins a l'època moderna.

Coherent amb la necessitat de contextualitzar, emfasitzo que aquest *Vocabulari* no s'escriu per a ésser material escolar, sinó que té una finalitat d'aprenentatge autodidacte. Dit altrament, és d'ús personal, per la qual cosa no era tan imprescindible que no dugués el segell de la llengua llatina. Nogensmenys, precisament aquesta raó constitueix una segona característica particular, centrada en allò que l'obra persegueix i, sobretot, en el mètode per a arribar-hi i en els destinataris a qui s'adreça: que al segle XVI s'imprimeixi a la Catalunya del Nord un vocabulari amb la finalitat que hom aprengué pel seu compte una llengua estrangera suscita moltes reflexions. Em limitaré a subratllar-ne dues: primerament, que el català era un idioma, no solament completament consolidat, sinó també conegut a tot Europa. S'ha parlat molt de la seva expansió per la Mediterrània, com de la vitalitat a les corts papal i reial; tanmateix, no són mai sobers testimonis que confirmen amb fets concrets fins a quin punt arribava la internacionalitat de la nostra llengua en el període medieval, i que fonamenten sense dubtes que la irradiació no era protagonitzada únicament per les classes altes i dirigents; també ho era pel poble; el *Vocabulari* no deixa ombres sobre la necessitat de l'entera comunitat catalanoparlant de poder traduir la seva llengua a d'altres. En suma, aquesta perla bibliogràfica constata un fenomen poc remarcat: la importància i la difusió del coneixement de llengües estrangeres. De la mateixa manera que penso que els erudits s'equivoquen quan redueixen excessivament el suposat domini del llatí entre la població medieval, també crec que no s'ha tingut en prou considera-

ció la competència plurilingüística com a habitual d'una bona part dels ciutadans europeus; el fals monolingüisme en el parlar vulgar ha desembocat, per exemple, al despropòsit de qualificar de miracle que Vicent Ferrer es fes entendre en predicar en català als fidels de llengües diferents; i és clar que es feia entendre!, però per raons plenament terrenals, que es basen en una mobilitat constant i força generalitzada, generada per les exigències professionals; mobilitat que reclamava, al seu torn, uns coneixements mínims actius o passius dels idiomes no propis, per tal de poder entendre i fer-se entendre. I ben lluny de mi l'interès a restar mèrits al nostre gran sant valencià! El *Vocabolari* és comparable —i això n'augmenta el valor històric— a tants i tants d'altres del segle passat i de l'actual que prometen de poder aprendre tal o tal idioma en una setmana (o en un mes o en un any); tret que n'evidencia una modernitat sorprenent.

Il·lustres filòlegs han posat de manifest —i, val a dir-ho, ho han demostrat— que el *Vocabolari* imprès l'any 1502 no és del tot un treball original de Rosembach, sinó que pren com a model un altre vocabulari alemany-italià del final del segle xv. Això ens podria precipitar erròniament a valorar-lo poc. No. Lluny de llevar-li interès, el plagi és justament un motiu més que corrobora la demanda social d'instruments pràctics per a poder anar pel món. No cal justificar res; altrament, en la història de la lexicografia, no solament els vocabularis, sinó també els diccionaris s'han anat copiant els uns dels altres, tant en la tradició d'una mateixa llengua, com adaptant la tradició de llengües diferents. Seria absurd que, per ésser impecablement original, cap lexicògraf partís cada vegada de zero per a l'elaboració d'obres semblants.

Si admetem, com sembla raonable, que els mots són l'expressió de la cultura, el *Vocabolari* és una manifestació realment distintiva d'aquesta correlació, perquè té la singularitat de presentar les paraules o les frases ordenades no alfabèticament, sinó semànticament, per camps solidaris de significació; la solidaritat semàntica i la seva ordenació es corresponen a una consideració jeràrquica del valor de les paraules; és el reflex d'una ideologia socialment dominant i dels interessos morals i materials en la vida de les persones; no oblidem que és un treball eminentment pragmàtic; fins al punt que s'hi inclou el parenostre i l'avemaria: saber encomanar-se a Déu i a la Verge era, sens dubte, una condició indispensable per a la bonaventura de la gent.

L'obra consta de dos llibres dividits en capítols. En llegir-la exhaustivament, no he pogut deixar de pensar en la disposició dels qüestionaris de la dialectologia més actual per a arregar les paraules i la seva variació; hi ha apartats com: *any*s, *mes*s, *setmanes* i *jorn*s; *pare*s i *parent*s; *mercaderies*; *vile*s i *pages*os, i així fins al número 56: *Del graner i de tots els grans*, que clou el llibre primer. *De les paraules i els mots*; *Del coc i de son artífici*, i així fins al número vuit: *De dormir i de somnis i altres belles coses*, que clou el llibre segon (encara que en realitat consta de set, perquè se salta la numeració: del quart passa al sisè).

La sorprenent avançada històrica que al començament del xvi ja havia fet la ciència del llenguatge permet que s'hi faci una distinció clara entre l'oralitat i l'es-

criptura, per mitjà d'una introducció en la fonètica, que sobta el lector modern; així, s'hi adverteix que, on hom trobarà una *a*, de vegades haurà de llegir-la fent diftong; on trobarà una *v* davant *a*, *e*, *i*, *o* no ha de llegir *v*, sinó *f*. Les observacions contenen una concepció de la distinció entre fonema i grafema, i, doncs, la interiorització que les lletres constitueixen una convenció diferent de la que és la llengua oral, encara que ambdues siguin igualment relativament arbitràries o no motivades.

El *Vocabolari* supera els límits dels noms comuns i penetra també en l'onomàstica i en la toponímia major: en el segon capítol del llibre primer, hi apareixen 42 noms de persona: 33 d'home i 9 de dona. En el capítol 45 del mateix llibre, s'hi esmenten 42 noms de països i ciutats.

A part de matisos conceptuals de gran interès que demanen ésser estudiats profundament, com l'oposició entre *dimoni* i *diable* o bé l'ús de metàfores lexicalitzades, el *Vocabolari* alludeix sovint a la sinonímia: *lo cap/la testa*; *lo pixat/la orina*; *puta/bagassa* (aquesta darrera forma, per cert, inclosa en el capítol de *Pare/mare/parents*); *lo últim/lo derrer*; *capell/sombrero*; *gos/can*; *cego/orp*; *guerxo/tort*; *foll/orat*; *follia/oradura*; *escombrar/granar*; *vena/civada*; *blan/moll*; *ferit/nafrat*; *matat/mort*. L'equivalència no és sempre de mot a mot, ni es manté en la mateixa categoria gramatical, sinó que n'hi ha entre una paraula i una frase o un sintagma: *pactejar/fer pactes*; *tassa/got de vidre*; *sempre/per tots temps*. Hi trobem incursions ocasionals en l'antonímia: així, per exemple, *dia de la festa* s'oposa a *dia de faena*; *peix de mar* s'oposa a *peix d'aigua dolça*. En la relació de mots, no s'eviten les formes més vulgars; a part de les ja citades, remarcuem: *lo carall*, *los collons*, *lo cuny*, *la merda*, *cagar*, *lo pet*, etc. El motiu probablement és la varietat social dels destinataris i la voluntat de resoldre'ls lingüísticament formes dels registres més vulgars, emprades en situacions de desinhibició.

El *Vocabolari* inclou termes lexicalitzats, estereotips, alguns dels quals, de gran interès lingüístic sigui pel grau de variació semàntica, sigui per la construcció sintàctica, sigui per la pervivència fins als nostres dies. Vegem-ne alguns exemples: *Fuig, home, fuig*; *A mi, me dol lo cap*; *Vin vermell* (no *negre*); *Jo estic de mala gana* («trist, enfadat»); *la mort sobtada*; *la man dreta/la man senestra*; *Déu vos do bon jorn*; *Com se diu açò?*; *D'ací un poc*; *Què significa açò?*

La intenció pedagògica empeny a referències detallades en la morfologia, com la conjugació d'alguna forma verbal: *Jo sou, tu eres, aquel es, Nos som, Tu foras o eras*. O la relació dels numerals cardinals: de l'u fins al cent, hi són tots.

No hi manquen interferències de la llengua castellana. En parlar de la sinonímia hem fet esment de *sombrero*; hi apareix un estrany *oler* (per *olorar*); també *mentira* i el derivat *mentirós*. Es tracta òbviament de petjades molt primerenques d'aquesta llengua damunt el català.

Hom ha parlat de la presència de dialectalismes diatòpics. Hem d'anar alerta. Cal una anàlisi molt meticulosa per a admetre que es tracta efectivament de variants d'aquesta mena; no oblidem que moltes formes que avui tenen una localització geogràfica concreta en el català, antigament estaven escampades i eren més

aviat sinònims amb diferències de registre; eren, doncs, variants diatràtiques. No podem afirmar amb total certesa que *can* i *gos*, que *blan* i *moll*, que *espill*, que *escombrar* i *granar*, etcètera, fossin efectivament formes de localització única fixada. En qualsevol cas, la seva presència és digna d'ésser destacada filològicament. Com ho és l'aparició d'hipocorístics del tipus *porcellet* o *pollet*, que atorguen a l'obreta un caràcter afectuosament col·loquial, popular.

Finalment, vull referir-me a termes que podien haver estat en un capítol distint d'aquell en què apareixen: *negre*, *vermello*, *blanc* no se citen en el capítol dels colors, sinó en el de les pedres precioses; i al fet ja esmentat que en el llibre segon, si l'he mirat prou bé, hi manca el capítol cinquè: del quart es passa al sisè. Probablement, una simple distracció.

En suma, he volgut destacar el *Vocabolari* com una joia de la història lingüística del català. Una joia treballada i impresa per un lexicògraf que neix segurament a Heilderberg; que viu durant molts anys als Països Catalans: des dels més meridionals valencians, fins als de la Catalunya del Nord, i que mor l'any 1530 a Barcelona. Un lexicògraf que destaca com l'impressor en caràcters gòtics més important de Catalunya, fet especialment notable, perquè la lectura entre nosaltres, amb l'empenta d'una nova burgesia, havia esdevingut aviat privada i silenciosa, no pública, la qual cosa implica un salt decisiu en la cultura del llibre de gran transcendència per a la consolidació definitiva de la llengua catalana.

L'edició facsímil ha estat una iniciativa de l'Institut Ramon Llull. Se n'ha encarregat Vinyet Panyella, directora de la Biblioteca Nacional de Catalunya, la qual en fa el pròleg, on reporta les paraules de Rubió i Balaguer que defineixen el *Vocabolari* com una «Raresa bibliogràfica lingüística del major preu», un «exemplar únic», en sentit literal. Jo em permeto d'afegir: un llibre de butxaca que sobretot és un símbol del nostre esperit històricament europeista i de relacions constants amb totes les contrades del món. Una pedra preciosa de valors molt pol·lièdrics.

JOAN MARTÍ I CASTELL  
Universitat Rovira i Virgili  
Institut d'Estudis Catalans